

Scientific Conference

ДА ЖИВЕЕШ БЛИЗО ДО ГРАНИЦАТА – ДА ОЦЕЛЯВАШ ОТВЪД ГРАНИЦИТЕ

Петя БАНКОВА

Институт по етнология и фолклористика с Етнографски музей, БАН

Abstract. Sredets is the modern name of a Bulgarian settlement located in the border area between three countries: Republic of Bulgaria, Republic of Turkey and Hellenic Republic. It has a rich history dating back to antiquity, but its population had to survive within the boundaries of different states and political regimes, clearly marked by the privileges and limitations of a border area. In this article the author presents the results of her research carried by the methods of field ethnographic research and included observation. It focuses on the individual life scenario of representatives of the local community, whose family is connected with the town history for the period from the beginning of the twentieth century to the present day. Both economic aspects and the socio-political reflections that democratic or totalitarian government imposes on people's lives are analyzed.

Keywords: border area, communism, biographical method, everyday culture

Необходимото въведение

Родена съм в София и целият ми досегашен живот е преминал в столицата. За мен граница в пространствената география на страха по време на детството ми бяха няколкото съседни улици около училището и дома ми. С течение на времето периметърът бавно се разширяваше, включвайки квартали (въпреки, че възрастта ми е половин вековна, все още има места в София, в които не съм и стъпвала!), съседни села и градове. За първи път прекосих държавна граница на 16 години в контекста на ученическа екскурзия до Румъния, Чехословакия и Унгария. Границата беше сухопътна и я прекосих с влак. През есента на 1984 г. с група съученици от 9-та Френска езикова гимназия (по това време „Георги Кирков“, а сега „Ланфонс дьо Ламартин“) решихме да отидем на свиждане на наш съученик, който отбиваше редовната си военна служба в т.нар. Триъгълник на смъртта. Мисията се оказа абсолютно невъзможна, защото още на разклона на с. Босна ни спряха милиционери и ни поискаха гранични листове.

Същата година искахме да посетим наш приятел в поделението в близост до странджанския връх Папия. Преди гр. Ахтопол ни спряха и ни поискаха граничен лист. Примолихме се на войничетата, дори си показахме студентските карти от Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Пуснаха ни на два километра след разклона. Нашият приятел не можа да излезе в отпуск. Но ние се чувствахме почти като „извън граница“.

Като студентка в Университета в контекста на комплексна интердисциплинарна експедиция в с. Вълчаново, община Грудово, през лятото на 1987 г. се опитах да стигна до границата ни с Турция. Така за първи път се озовах в гр. Грудово, днешен гр. Средец. Посетих дома за деца, чакащи осиновяване, или както тогава се наричаше „Дом за деца от предучилищна възраст „Вела Пеева“ – Грудово“, взех интервюта от неговата директорка г-жа Желязкова. Днес (м. септември 2020 г.) домът

продължава да съществува, макар и под нова „шапка“ – Дом за отглеждане и възпитание на деца, лишени от родителски грижи „Щурче“ гр. Средец. Или по друг нормативен начин казано: Център за настаняване от семеен тип.

През лятото на 2019 г., в рамките на изследователски проект на тема: „Локални бедствия и качество на живот: Културни стратегии в преодоляване на природни, технологични и биологични катастрофи“, с ръководител доц. д-р Еля Цанева, бях отново в гр. Средец с цел проследяване отражението на епидемията от шап (2011 г.) в района и последващите промени във всекидневната култура на местното население. И както често се случва в хода на експедицията респондентите, включени в полуструктурирани интервюта, дават информация за много широк кръг теми от своя живот. Дълга дълбока признателност на Радина Илиева и Стамен Кънев, двама докторанти на Института по етнология и фолклористика с Етнографски музей (ИЕФЕМ), с които бяхме заедно „на терен“. В много от случаите те бяха моя интелигентен и ненаатрапчив „коректив“. Тяхната непредубеденост при наблюденията, откритото споделяне на мнения и впечатления, желанието им за дискусия, направиха този текст по-жив и многоаспектен.

В тази статия ще представя резултатите от теренното проучване в района, което се опира на класическите за етнографското изследване методи като включено наблюдение, работа на терен, пресклипиниг и контент анализ на публикации в периодичния печат и интернет източници, както и представяне и анализ на аудиовизуални продукти като снимки от личен архив и фотографии от уеб базирани платформи. Основен източник за това е колекцията от фотографии, собственост на фото студио „Брилянт“ – гр. Средец.¹⁾ Като верифициращи данни са и интервюта, проведени в периода 2019-2020 г., научни и журналистически публикации, архивни материали. Ще се опитам да впиша своето изследване в класическия модел на „изследване на случай“ (case study), като ще

представя своя личен опит, както и доказателства за бъдещи изследвания. Няма да търся обобщения и изчерпателност на темата. Моето проучване повдигна проблеми от различен характер. От една страна бих искала в бъдещи публикации да засегна въпроса за съдбата на институциите за отглеждане на деца по примера на гр. Грудово. От друга страна темата за новите форми на социална заетост, в които населението е включено, ще бъдат част от моя отчет по споменатия проект.

По отношение на избраната от мен методика, възприемам всички ограничения, които се налагат от политическия и социален контекст, в който провеждам изследването (Hammersley, 2006). С оглед на задължителната за изследването етика, която стриктно съблюдавам, и стремежа ми да гарантирам тяхното доверие, ще запазя самоличността на своите ключови респонденти (Suryani, 2008). Форматът и ограничението на тази публикация налагат и избягването на теоретични обобщения, макар, че изкушението към такива, не ми е чуждо (Yin, 2003).

Предизвикателството на едно научно събитие

Дълбоко убедена съм, че конференциите са предназначени за споделяне от страна на участниците на най-новите им търсения във всяка професионална област. Те са ценни заради научната дискусия, която предполага участието на добре подготвени специалисти, които свободно излагат аргументите си, но същевременно се стремят към постигане и на общо съгласие по даден проблем. Особено държа на толерантното отношение към чуждото мнение. И наивно вярвам, че най-ценното ми право е правото понякога и да греша в своите изводи и заключения, а в последствие да мога да коригирам позицията си. Силно ценя научната дискусия, защото за мен тя сама по себе си е метод за научно изследване, защото я възприемам като предизвикателство да активирам творческите си търсения, а чрез колегите – и да достигна до нови знания. Тези характеристики напълно съответстват на провела се на 13 юни 2020 г.

онлайн Национална научна конференция на тема: „Граници, събития, хора“. Използвам възможността да благодаря още веднъж на организаторите на това значимо научно събитие (Исторически музей – Белоградчик), което успя да събере учени от различни научни дисциплини и да представи техните най-нови изследвания, независимо от ограниченията, които се налагат от възникналата пандемия от Коронавирус. Положените усилия и упоритата организационна работа на гл. ас. д-р Светлана Антова (ИЕФЕМ) допринесе за това да се съберем колеги, приятели, съмишленици, които да споделяме, коментираме, анализираме различни аспекти от живота на хората, чиито живот е свързан „границите“ – абстрактни, реални, въображаеми.

Признавам темата за границите е оставала в периферията на научните ми търсения, с изключение на един плах опит, опиращ се върху биографичния метод на изследване (Bankova, 2018). Затова смело ще се доверя на приеманите за образци в тази проблематика изследвания като тези на Wilson & Donnan (1998), на Green (2012) и на Karamihova (2016). Надявам се моят емпиричен опит да намери отражение и в последващи изследвания.

Историческа справка за населеното място

Историята на селището, лаконично представена в справочниците и краеведските изследвания, показва преди всичко метаморфозите в смяната на неговото име през годините. Вероятно първото споменаване на селището е под името *Кара бунар*, което означава в превод от на турски език „черен кладенец“. В енциклопедични източници е записано, че през 1651 г. Евлия Челеби в своите пътеписи говори, че в Карабунар има *керван сарай* (хан) с *харем*, място за камили и място за 3000 броя добитък, а летописите твърдят, че шведският крал Карл XII през 1713 г. нощувал в хана на Карабунар на път за Цариград.²⁾ Сигурно е, че през селото е минавал път, построен още от времето на Римската империя, а в рамките

на Османската империя „царски път“ е свързвал Истанбул с Бунар Хисар, Лозенград, Факия, Карабунар (дн. Средец) Беймахле (дн. Светлина) и през старопланинските проходи е отвеждал към Влашко и Русия или към Западна Европа. От всички участъци на пътя *„най-използван и най-важен е този през Факия и Карабунар“* (Radoynov, 2013). Стратегическото място на Карабунар предопределя и нелеката му историческа съдба, която се вписва в историята на областта. Интересна хипотеза за названието на самата област ни дава Paryanov (1938). Той пише, че

[В] самата Странджа и сега има местност между Факия и Карабунар, която се казва Стражата. Твърде е възможно народът да е започнал да нарича тая гранична планина, по която винаги виждал гранични стражи, Стража – планина и после за благозвучие – Странджа (Paryanov, 1938).

Да живееш в населено място в близост до големия път има свои предимства – развита инфраструктура, динамична търговия, обмен на идеи и практики. Климатичните особености на района благоприятстват развитието на земеделие и скотовъдство. Това проличава и от оскъдните демографски данни, които сочат, че към 1762 г. в Карабунар има 600 къщи, което прави селото едно от най-големите в района. Респондентите с гордост разказват, че самият Софроний Врачански служил в тяхната енория (1792-1793) и е даскалувал в училището към нея. По време на Българското Възраждане в селото се изгражда голяма църква „ВсехСвятих“ (1858 г.), открива се ново килийно училище (1870 г.). Архивите са запазили документи както на църковното, така и на училищното настоятелство (Arnaudova et al., 1980).

Но да живееш в близост до граничния път носи и своите рискове: чести военни сблъсъци, борба за овладяване на територията, дори епидемиологични взривове. Така чумната епидемия от края на XVIII в.

оставя селото само с 150 къщи, а кърджалийските отряди на Кара Фейзи и Индже Стоян разграбват и опожаряват селището през 1801 г. Миграциите също вземат своя дан: след Руско-турската война 1828-1829 г., съгласно подписания Одрински мирен договор, над 70 карабунарски семейства се изселват в Бесарабия (Ауанов, 1938).

След Освобождението Карабунар възвръща своето ключово място в региона като става и околийски център. Това се отразява и върху названието на селището, което приема името Средец през 1934 г. Средец се оформя като голямо населено място с 3300 жители, с валцова мелница, керамична фабрика, маслобойна, даракчийница и десетина занаятчийски работилници. В планинската югоизточна част на района се отглеждали ръж, пшеница и овес, малки лозя сорт алжирка, а също и лен и коноп. В северната хълмиста част – ечемик, овес, пшеница и царевица. По голите тогава странджански баири през лятото пасели стотици хиляди овце, които овчари водели да презимуват в Беломорска Тракия. Старите фотографии са запечатали общите тенденции в модернизацията на стопанския живот.¹⁾

1926 г. Средец, обл. Бургас, строителството на мелницата на Начо Желязков – 2 етаж

1937 г. с. Средец, обл. Бургас, прочутата цигларница на дядо Мильо –
пред коня

1942 г. с. Дюлево, околия Средецка, обл. Бургас, механизирана вършитба

Въпреки, че войните прекрояват драстично граничната територия, което се отразява и на благосъстоянието на нейното население, в годините на демократичното развитие на България до Втората световна война, селището изживява определен подем. Негови проявления са развитието на образованието и културата.

1939 г. с. Средец, обл. Бургас – Първи ученически хор

Но като че ли най-красноречивото свидетелство за прогреса е запечатано на една фотография от 1938 г., отразяваща празник, който вероятно е свързан с общоселския събор на деня на Все светии (21 юни). Виждаме тази причудлива смесица от градски облечени хора, които са се хванали на хорото до своите съселяни, пазещи все още традиционното народно облекло. Видиме просперитетът в архитектурата на града, оформянето на площада, който е павиран и ограден от стълбовидно разположени тротоари. На други фотографии от този период е запечатан подчертано „градския“ облик на селището. Главната търговска улица с

няколкото занаятчийски дюкяна, която започва от площада, малкото кафене, с няколко масички навън, книжарницата и кооперативно потребителния магазин, читалището „Пробуда“, околийското агрономство. В центъра на селището е и най-старото училище „Св.св. Кирили и Методий“, което е основано през 1902 г., когато е определена нова постройка за него. През 1920 г. се открива класното училище, а през 1930 г. се строи и ново квартално училище.

Вероятно 1938-1940 г. спортен празник на училището в с. Средец обл. Бургас. На заден план се вижда църквата, която е една от най-старите в Района

1938 г., празник на площада в Средец

Архивните документи, отнасящи се до селското общинско управление на с. Средец Грудово (Арнаудова Арнаудова et al., 1980), отразяват и бурната политическа история на населението. Интересен момент от нея е просъществувалата няколко месеца т.нар. Карабунарска комуна, начело с кмета Тодор Грудов (1895-1935). Нейното създаване е свързано с дейността на видния комунистически деец и полковник от Червената армия Цвятко Радойнов (1895-1942). През 1920-1921 г. той се установява като учител в с. Карабунар и се свързва с Тодор Грудов (1895-1935) „буден, предан и всеотдаен създател на местната партийна организация.“, както е описан в публикацията на в. Дума. Нейният автор, Емилия Лазарова, предава историята по следния начин:

[Р]езултат от тяхната неуморна дейност е блестящата победа в общинските избори през 1922 г. и обявяването на първата общинска комуна в с. Карабунар с кмет Тодор Грудов. Скоро

настъплението на реакцията помита и Карабунарската комуна, започват арести и преследвания на местните дейци – Цвятко Радойнов и Тодор Грудов. Комуната е разпусната. Цвятко Радойнов не се плаши и от арестите, и предупрежденията на властите през септември 1923 г. и с военния си опит и знания, редом с Тодор Груев застава начело на 400-те въоръжени въстаници от Карабунарския район в борбата за работническо-селска власт и против настъплението на фашизма. Организаторите и ръководителите на въстанието – Цвятко Радойнов, Тодор Грудов и др. са заловени и задочно осъдени на смърт. И когато настъпва погромът на въстанието и злокобните бели септемврийски нощи, Цвятко Радойнов заедно с още тринадесет участници от въстанието в Бургаско, преминава през турската граница и скоро след това се отправя към Съветския съюз. Групата от българските емигранти след няколкомесечно пребиваване в Москва, с подкрепата на МОПР (Международната организация за подпомагане на революционерите – бел. П. Б.) и на съветските власти, през март 1924 г. се отправят към гр. Полтава, където получават за обработка едно изоставено помещническо имение на километър от с. Параскеевка. Българските политически емигранти започват възстановяването на изоставените жилищни и стопански сгради, мелница и участък земя и основават комуната „Димитър Благоев“. За Цвятко Радойнов и неговите другари емигранти идването в СССР е не само за да се спасят от фашисткия терор, а преди всичко, за да се образуват и готвят за по-нататъшната борба за освобождението и доброто бъдеще на своята родина.³⁾

Привеждам този твърде обширен цитат, тъй като за мен той представя „официалната“ версия на историческата наука, обслужваща определени прокомунистически пропагандни цели. Правят впечатление

сериозните пропуски и неточности в предаването на събитията. Не мога да не оценя и патоса на публикацията, изобилстваща от цветисти епитети, понякога озадачаващи като „бели септемврийски нощи“! По-сетнешната съдба на Цвятко Радойнов е добре известна от Полицейски досиета на известни личности от периода отпреди 1944 г.,⁴⁾ и макар да представлява интерес, в случая на това изследване по-важно е какво се случва с Тодор Грудов. Според биографичната му справка той е роден на 25 ноември 1895 г. в Карабунар. Израства в селото и започва работа като железничар. Твърде млад, едва 17 годишен, през 1912 г. той става член на БРСДП (т.с.). В годините на Първата Световна война е мобилизиран. А след това става кмет и обвързва съдбата си с комунистическата партия.

Успоредно с популярната история за неговия живот, съществуват и журналистически разследвания, които дават малко по-различна картина. Според тях през 1923 г. Тодор Грудов организира бойна чета. Тя е със странен състав, като в нея членуват *„както отдадени на комунистическата идея идеалисти, така и чисти бандюги“*. Твърди се, че участник в тази чета е Атанас Стойков с прякор Премяната, който е бил известен със своята жестокост, както по отношение на полицаите, преследващи бунтовниците, така и спрямо мирното население.⁵⁾ Запазените архивни документи хвърлят известна светлина по този въпрос и представляват важен ресурс за бъдещи изследвания. Имам предвид сведения за иззетото оръжие от общинското управление на въстаниците през 1923 г., заповеди и преписки по организиране на контрачети за преследване на въстаниците през същата година, както и сведения за т.нар. чета на Тодор Грудов (1924 г.) (Arnaudova et al., 1980). През 1925 г., с помощта на Задграничното бюро на БКП, Тодор Грудов успява да избяга през граница и се установява в СССР. За последните години от живота му има твърде оскъдна информация. Според запазените архиви той завършва Военно политическата академия в Ленинград и служи в Червената армия. Умира на 24 декември 1935 г. в гр. Днепропетровск, дн. Украйна.⁷⁾

Комунистическият режим в село Средец, село Грудово и град Грудово

Противоречивата история и оскъдната информация не попречват на комунистическата власт след преврата на 9 септември 1944 г. да издадат Указ 236 от 28 май 1950 г., с който с. Средец е преименувано на с. Грудово. Около личността на комунистическия деец се създава характерната за режима пропагандна рамка: масово преименуване на улици и предприятия с неговото име; създаване на песни и стихове в негова чест, неговият дом е превърнат в къща музей. В училище се изучава неговата биография, а пред паметника му се полага обичайният за 2 юни пост от страна на пионерите в града.

1 май 1950 г. с. Средец, обл. Бургас, кът на Тодор Грудов. На пост вляво с автомат „Шпагин” – Христо Сотиров, вдясно Никола Керемидчиев

А паметникът на „героя“, до който водят няколко порутени стъпала, представящ го в цял ръст, с пистолет, затъкнат в кобура на колана, обграден от релефите на своите безименни, но сериозно въоръжени съратници, се извисява над града и до ден днешен. Надписът гласи: „Тук на 12 май 1924 година е създадена странджанската политическа чета с воевода Тодор Грудов“. Респонденти разказват, че на гърба на статуята е имало мраморната плоча с изписани имената на четниците, която е изкъртена и загубена. Изцяло загубена е и паметта за тях.

2019 г., гр. Средец, обл. Бургас, паметник на Тодор Грудов на централния площад на гр. Средец

Всъщност това е едно от интересните места на паметта за местното население. Все още някои си спомнят как тук са се извършвали всички значими обществени събития: приемане на децата в чавдарските чети в Народна Република България, връзване на пионерските връзки на членовете на Димитровската пионерска организация „Септемврийче“, стоене на пост в чест на 2 юни – Ден на Ботев и на загиналите в борбата против турското робство, капитализма и фашизма и в Отечествена война (както се е наричал празникът по време на комунистическия режим), военни клетви, поднасяне на цветя и венци в празнични дни и т.н. И естествено всяка манифестация минава тържествено именно под погледа на „партизанина“, както го знаят по-младите. А манифестациите се превръщат в едни от основните събития, които фотографите запечатват на своите ленти.

1 май 1948 г., с. Средец, обл. Бургас, манифестация

На манифестация се ходи дори в традиционна носия, което не пречи да се носи червения байрак и задължителните плакати, в случая на женското дружество „Цола Драгойчева“.

Манифестират представителите на работническата класа.

1968 г. гр. Грудово, обл. Бургас, манифестация на 9 септември 1968 г.
Дефилира Керамичната фабрика

Междувременно комунистическата власт провежда своята политика на национализация, засегнала всички действащи в страната предприятия, и на колективизация, дълбоко и непоправимо променили облика на страната. Така например за с. Средец в архивите откривам документи за Събирателно дружество маслодайна фабрика „Братя Йовчеви и сие“. Дружеството е основано през 1945 г. от родените в Средец братя Иван и Петър Йовчеви, които съвместно с Димитър Георгиев Циров (също от Средец) регистрират дейност по обработка и търговия с растителни масла за битови и индустриални нужди. Прекратява своята дейност след национализацията 1947-1948 г. Популярната банка, основата

1925 г., преустановява своята дейност и се трансформира през февруари 1945 г. в Кредитно стопанска кооперация „Септември“. (Арнаудова et al., 1980) Годишите минават и Грудово вече е град, признат с Указ 38, обнародван на 2 февруари 1960 г., и новият статут напълно съответства и на стратегическата цел на населението, която вече е опазване на Родината от враговете на социалистическата държава.

1969 г. – гр. Грудово (Средец, обл. Бургас) – манифестация – ученици с ръководител г-жа Грънчева

Ключовият свидетел

В тези години започва и житейската история на моя ключов респондент. Ще го наричам бай Митко. Запознах се с него през лятото на 2019 г. като първото интервю с него продължи близо 4 часа. Бяхме седнали на пейките, в края на града, криейки се от жаркото слънце, докато той „си почиваше“ от временната трудова заетост, която общината му осигуряваше. Видяхме се и на следващата година, като този път той дойде

да ме потърси в Царево, защото „не искам хората да ме виждат, че пак говоря с теб. Че ще тръгнат приказки. Нали знаеш как е на село?!“
Всъщност епидемиологичната обстановка беше променила битието му и този път въобще не ми каза с какво се занимава. Даже остана малко учуден, че го питам.

[Р]оден съм през 1956 година, в годината на Априлския пленум, знаеш ли ти какво чудо е това? Тука в наше село, то тогава още е село, ама вече е Грудово. После става град, а после пак си променя името на Средец. Ама ние си го знаем Грудово. Та животът ми е минал в Грудово. Наште са имали имоти, животни, богати хора са били. Не много, ама са си имали. Обаче нали колективизацията всичко взима, там ТКЗС-та, АПК-та. Тука нашите хора не са искали да влизат в ТКЗС-то и много бой са яли. Ама накрая са се предали.

И други разкази на респонденти споменават събитията около колективизацията като разказват как и в околните села хората, след като се убедили, че „*тая работа с ТКЗС-то е бошлав работа*“, влезли в стопанския двор и си взели обратно инвентара и добитъка. Архивните материали също са запазили тази история. В Протокол от Съвещанието с ръководния състав на МВР в страната във връзка с Априлския пленум на ЦК на БКП и отпразнуването на 1 май, проведен в София на 25 април 1956 г., четем следното изказване:

[Д]ругарят МУРДЖЕВ: Във връзка с ТКЗС-та у нас в Грудовска околия имаме разграбване на инвентара и добитъка. Ние там се стремим да търсим по агентурен път подбудители, врагове и т.н., обаче Окръжният комитет на партията настоява за задържане на някои лица, например за една жена, защото

разсилният, когато съобщавал някои нареждания на председателя на селсъвета, тя казала: „Пак ще ни лъжеш нещо“. Той я ударил с палката на барабанчето и тя му счупила главата. Тази жена е жена на бедняк и Окръжният комитет настоява за нейното задържане, също и за други някои лица, за които нямаме данни, че са действително врагове, които вършат тези неща. Създава се в Окръжния комитет известно настроение против нашия околийски началник на МВР. Те казват: „Когато правихме ТКЗС-та милицията не участва, сега когато грабят добитъка, милицията пак не участва. Ще докарате 10 милиционери, за да се знае, че има милиция“. Ние казахме, че това трябва да се урежда с партийни мерки, да се убеждават хората. „Тогава – казва – защо сте, като не можете да ни помогнете“. Такива случаи ние съгласуваме с Окръжния комитет на партията, обаче и прокурорите също така отказват задържането. Околийският прокурор в Грудово отказва да задържи тази жена. Ние казахме, ако той нареди, ние ще я задържим. Сега др. Маринков е говорил с окръжния прокурор и са задържали 4-5 души. При такива случаи, когато прокурорът нарежда, ние следва ли да задържаме, защото прокурорът е така да се каже върховна власт. Защото след разграбването ние разбрахме, че това става поради сериозни грешки. Половината от членовете са насила хванати. Указва се, че няма да бъде полезно да се задържат известни хора, за които се настоява и най-много да стане като по-рано, да се изтрепем някъде. Как да действаме при такива случаи (Kiryakov et al., 2013).

Действията на властта са известни. Известни са и част от последствията (Vachkov, 2018): изкуствено създадена индустриализация, вътрешна миграция, обезлюдяване на селата. После поставените в пълна безизходица напускат и родните си села. Те продават добитъка и

заминават на работа в мините около Бургас. Така постъпват и родителите на бай Митко – отиват в Бургас, вливат се в редиците на пролетариата (майката започва работа в Нармаг като касиер, а бащата често сменя работата си), оставяйки детето си на бабите и дядовците на село, където той живее до навършване на пълнолетие.

„И други работи оказаха значение – ама те са лични. Изпокараха се те, майка ми изгони баща ми, той се черпеше доста, май беше започнал и да ѝ посяга... Но не се разведоха. Нали знаеш – какво ще кажат хората?! После баща ми се запиля нанякъде. Казваха живял с някаква циганка в Сливен, после в Котел. Майка се прибра на село по едно време. Сега и двамата са покойници – лека им пръст.“, споделя бай Митко.

Самият той след като завършва Средно професионално техническо училище (СПТУ) по машиностроене в гр. Грудово, отбива редовната си военна служба и остава на работа в армията. Какво точно е правил в този период – не иска да разказва. *„Това бяха секретни работи, разбирай, бях шофьор, бях монтьор, какво ли не бях! Тука армията хранеше народа. Закачиш ли се за нея – гладен няма да останеш.“*

В гр. Грудово е разположен един от най-големите гарнизони на III армия с щаб в Сливен.

„Виж сега, ти география нали си учила? Е картата сама ти говори: Средец сме се казвали, щото сме в средата. 30 километра е до границата с Турция. Малко повечко, ама малко, е до браздата с Гърция. А това са врагове. И тука започва да се строят поделения, казарми. Първото от тях е тука наблизо, има една местност, „Градока“ ѝ викаме, още преди да се родя е почнало да се строи поделение Ставаме ние част от Триъгълника на смъртта – Грудово- Елхово – Звездец.“ – разказва бай Митко.

След като поделенията (общо три) са построени, започва и благоустройството на района, съобразно нуждите на армията. Строят се няколко жилищни панелни блока, в които са настанени офицерите,

сержантите и техните семейства. Грудово заприличва на типичния военен град, а респондентите казват, че през годините гарнизонът е наброявал около 4-5 хиляди души. „*Всички работехме за армията*“ – така обобщава битието на града бай Митко. Освен офицерите, срочно служещите и волнонаемните, местните хора си намират работа като строители, снабдители, шофьори, готвачи. А „*През есента, когато се правеха клетвите, тука идваха десетки хиляди хора от цялата страна. Нямаше къде да спят и хората им даваха квартири, настаняваха ги по 5 човека в стая, някои спяха направо на земята на дюшеци. За по една нощ, колкото да си видят момчето.*“

1964 г. Грудово, (Средец), обл. Бургас, военна клетва

Споменах, че през лятото на 1984 г. с група съученици от гимназията искахме да отидем на свиждане на наш съученик, който беше разпределен през втората година от военната си служба в Звездец. Не се

бяхме виждали повече от година, защото не го пускаха като другите в домашен отпуск, а искахме да го видим. Получавахме понякога писма от него (спомням си, че някои пасажки бяха задрасквани плътно с химикал), четяхме ги и се тревожехме, защото и другите разказваха, че там службата е най-тежка – непрекъснати учения, бойни тревоги, стрелби, наряди, и никаква отпуска. В този район се ходеше само със специално издаден граничен лист. Така и не ни пускаха.

След демократичните промени

С настъпването на демократичните промени по решение на общинския съвет през 1993 г. градът възвръща старото си име Средец. Постепенно обаче бизнесът на местното население, свързан с военните, се видоизменя. Това се дължи преди всичко на новата военно-политическа ориентация на България, която след приемането в НАТО започва да граничи на юг с приятелски съюзнически държави. Наред с това се преустановява и наборната военна служба, и скоро след това казармите са затворени.

Интересен е паралелът, който бай Митко прави с миналото и сега. *„Нищо не се е променило, да знаеш. И преди военните и тези, които са техни хора, си бяха най-добре и сега е така. Политиката няма значение. Сини, червени – едно и също са. Тогави едни хора ги хранеха, снабдяваха, даваха им подслон. И сега е така. Войничетата ги няма, ама виж колко полиция-милиция, жандармерия, граничари има в града!“*

В действителност в настоящето по сведения в местната преса 30 жители на гр. Средец дават квартири на гранични полицаи. Местните са инвестирали средства за да ремонтират къщите си, които предоставят на граничните. Повечето хора дават под наем по цял етаж, на който има баня и тоалетна. Други отдават отделни стаи. Има хора, които са купили къщи, инвестирали са в реконструкцията им и сега там нокуват гранични. За предоставените къщи за гости местните плащат патентен данък, както и

туристически. Граничните полицаи, които идват от вътрешността на страната, и нощуват в града, се сменят на всеки две седмици. Министерството им плаща по 20 лв. за нощувката. Тяхната основна задача е да покриват района на общините Средец и Малко Търново.⁸⁾

Изоставените поделения се превръщат в източник на вторични суровини. Процъфтява бизнесът (къде легален, къде не дотам) със скрап.

„Тука всеки знае как се минава границата. Преди по пътеките през кльона. Ако са искали са хващали бегълците, ако са искали – са ги пусkali. Зависи от това кой кой е и колко може да плати. Или да носи на бой. А сега с джипове. Ти как я мислиш тая с бежанците, че става? Виждам съм сирийка слиза от джипката и си пазарува гащи и чорапи на пазара, и никой не я зачака.“ – продължава „икономическият“ обзор на бай Митко.

2019 г. Порутена, но обитаема къща в центъра на гр. Средец⁷⁾

Всеки, който посети Средец, остава изумен от сблъсъка на перспективи. От една страна видими са белезите на миналото като паметника, изоставените военни поделения, някои къщи, които са порутени, запустели, неподдържани. От друга страна местната управа е инвестирала стотици хиляди лева в благоустройството на улици, жилищни и обществени сгради. „Старото“ някак си примирено, но осезаемо, присъства в живота на „новото“.

2019 г. Общински детски комплекс – Средец⁷⁾

Заключение

„Какво е да живееш на границата?“ – на този въпрос моят ключов респондент отговори, когато се видяхме за втори път през лятото на 2020 г.:

[Г]раницата... Границата е навсякъде и винаги е било така. Вярно е, че сега можеш да ходиш, където искаш, да говориш каквото искаш. Но границата я има. Тя е в ума ни, в душите ни. Границата е тука. Виж епидемията какво направи! При нас на село е малко по-добре, но мръднеш ли в града – нещата стават по-различни. Хората се разделиха, не се събират, страхуват се един от друг. Границата е направена да разделя хората, не да ги пази.

За хората от Странджа границата е неотменима част от живота. Не съществува аспект от делника или празника им, който да не е засегнат от спецификата, нормите, ограниченията, на „граничността“. В историческите и в житейските разкази се налага впечатлението, че на границата се живее извън нормата. В този район правилата са други, различни от тези във „вътрешността“. В разговорите често се употребяват констатации като „това е тайна“, „това е забранено“, „това е секретна информация“. Страхът често пъти определя ежедневно поведение на хората, защото приоритет добиват т(р)айните връзки от миналото, професионалната обвързаност с армията или с полицията, с бившата Държавна сигурност. Това прави работата на терен изключително трудна, но пък сведенията, регистриращи дори моментна картина, са добра основа за бъдещи изследвания и интерпретации.

NOTES / БЕЛЕЖКИ

1. <https://photo-brilliant.com>
2. http://sredecnews.blogspot.com/2014/09/blog-post_23.html
3. <https://duma.bg/?go=news&p=detail&nodeId=95844>
4. <http://policefiles.archives.bg/>
5. <https://www.168chasa.bg/article/6336037>

6. Пътеводител на мемоарните документи за БКП, съхранявани в Централния държавен архив: Фонд 3 Б, оп.4, а.е. 406, л.11-25, [1933].
София: Централен Държавен архив.

7. Личен архив, юни 2019 г.

8. . <https://chernomorie-bg.com/post/30-ziteli-na-sredec-davat-kvartira-na-granichni>

REFERENCES / ЛИТЕРАТУРА

- Arnaudova, M., Doycheva, E., Golemanova, P., Apostolova, T., Chonkova, G., Stoilov, E., Dzhambazov, I. & Kondakov, P. (1980). *Patevodidel na arhivnite fondove, kolekciite i chastichnite postaplenia 1923-1944; I chast.* Sofia: Nauka i izkustvo [Арнаудова, М., Дойчева, Е., Големанова, П., Апостолова, Т., Чонкова, Г., Стоилов, Е., Джамбазов, И. & Кондаков, П. (1980). *Пътеводител на архивните фондове, колекциите и частичните постъпления 1923-1944; I част.* София: Наука и изкуство].
- Ayanov, G. (1938). *Strandzha: etnografski, geografski i istoricheski prouchvania*, Sofia: Trakijiski nauchen institute [Аянов, Г. п. (1938). *Странджа: етнографски, географски и исторически проучвания.* София: Тракийски научен институт].
- Bankova, P. (2018). (Ne)vidimite granitsi na lagera, v kojto zhivyahme po vreme na komunisticheskia rezhim (pp. 34-50). In: Karamihova, M. (Ed.). *Materialnite i nematerialnite granitsi: izsledvane na procesite na konstruirane na granici.* Veliko Tarnovo: Veliko Tarnovo University Press [Банкова, П. (2018). (Не)Видимите граници на лагера, в който живяхме по време на комунистическия режим (с.с. 34-50). В: Карамихова, В. (съст.). *Материалните и нематериални граници: изследване на процесите на конструиране на граници.* Велико Търново: Изд. на ВТУ „Св. Св. Кирил и Методий“].

- Green, S. (2012). A sense of border (pp. 573-592). In: Willson, T.M. & Donnan, H. (Eds.). *A companion to border studies*. Hoboken: Wiley.
- Hammersley, M. (2006). Ethnography: problems and prospects. *Ethnography & Education*, 1(1), 3-14.
- Karamihova, M. (2016). *Intangible borders*. Veliko Tarnovo: Veliko Tarnovo University Press.
- Kiryakov, B., Pindikova, G. & Koev, M. (2013). *Destalinizaciata: dilemata na edno protivorechivo desetiletie 1953-1964*. Sofia: DA "Archivi"
[Киряков, Б., Пиндикова, Г. & Коев, М. (2013). *Десталинизацията: дилемата на едно противоречиво десетилетие. 1953-1964*. София: Държавна агенция „Архиви.“
- Radoynov, A. (2013). Fakia – vazhna patna stancia. *Sredets*, 21 January, p. 5
[Радойнов, А. (2013). Факия важна пътна станция. *Средец*, 21 януари, с. 5].
- Siryani, A. (2008). Comparing case study and ethnography as qualitative research approaches. *J. ILMU Komunikasi*, 5(1), 117-127.
- Vachkov, D. (2018). *Avarii i katastrofi: hronika na socialisticheskata industrializacia*. Sofia: Siela [Вачков, Д. (2018). *Аварии и катастрофи: хроника на социалистическата индустриализация*. София: Сиела].
- Wilson, T.M. & Donnan, H. (1998). *Border identities: nation and state at international frontiers*. New York: Cambridge University Press.
- Yin, R.K. (2013). *Application of case study research*. Thousand Oaks: Sage.

✉ Dr Petya Bankova, Associate Professor
Institute of Ethnology and Folklore Studies with Ethnographic Museum
Bulgarian Academy of Sciences
6A, Moskovska Str.
1000 Sofia, Bulgaria
E-Mail: petia64@hotmail.com

© 2020 Venets: Author

